

”Att leva tillsammans i kärlek och endräkt”

Luthers syn på hem och familj, äktenskap och sexualitet

Rune Imberg

Clapham Resurs II: 2017

Förord

Finns det behov av en ny bibelbaserad skrift om relationer och sexualitet i vår moderna, frigjorda tid? För den som följt den formliga lavinen från Metoo-kampanjen är svaret ett uppenbart ja. Sexualetiken i Sverige på 2000-talet har helt uppenbart hamnat snett. Vi behöver därför söka oss tillbaka till källor som visar på en annan, hållbar syn på relationen mellan man och kvinna.

I nådens år 2017 ter det sig också högst naturligt att gå tillbaka till reformationen och dess ledare Martin Luther. Det omvälvande i hans förkunnelse handlade inte bara om rättfärdiggörelsen genom tron. Luther uppvärderade också äktenskapet och undervisade mycket om dess roll i samhället, i kyrkan och i familjen. I en tid när relationen mellan män och kvinnor i förfärande hög grad har präglats av övergrepp istället för överlåtelse vill jag med den här texten presentera en förkunnelse som jag tror kan vara ytterst värdefull i vår tid.

Rune Imberg, teol dr och tidigare forskningsledare vid Församlingsfakulteten

5 december 2017

Detta är en utvecklad version av en text som tidigare publicerats i *Hälsning från Församlingsfakulteten*

Innehåll

Förord	2
Inledning	4
Synen på äktenskap, sexuellt samliv och omgifte i fornkyrkan	5
Augustinus och medeltidens syn på äktenskap och sexualitet.....	6
Luther – den store äktenskapsteologen.....	7
Använd litteratur	12

Inledning

(Martin Luther om sjätte budet:) ”... detta bud kräver icke allenast, att var och en i gärningar, ord och tankar lever kyskt i sitt stånd, d. v. s. som regel i det äkta ståndet, utan också att han håller kär och aktar sin honom av Gud givna äkta maka. Ty där äktenskaplig kyskhet skall bevaras, där måste man och hustru framför allt leva tillsammans i kärlek och endräkt, så att den ene älskar den andre av hjärtat och med fullkomlig trohet. Ty detta hör till det allra viktigaste av det som skapar håg och lust till kyskhet, och när det är för handen, skall väl också kyskheten följa av sig själv, utan alla bud. Därför manar också S:t Paulus så flitigt äkta makar att älska och ära varandra. Här har du nu åter en kostlig gärning eller fastmer många och stora goda gärningar, av vilka du med glatt mod kan berömma dig gentemot alla andliga stånd, som påfunnits utan Guds ord och bud. (Stora katekesen, s. 422)

Det finns och har funnits många teologer. Sedan har det funnits Teologer vilka är betydligt färre. Och så finns det TEOLOGER. Några få.

I den första kategorin, teologer, kan man placera många personer, kända och mindre kända. Den andra kategorin, Teologer, är mer exklusiv. Där återfinns storheter som har spelat en viktig roll i teologins historia. Den tredje gruppen, TEOLOGER, handlar om personer som fungerat som vattendelare, där man måste tala om ett *före* och ett *efter*. De har spelat en så stor roll att det inte går att föreställa sig hur utvecklingen skulle ha sett ut utan deras insatser. Där återfinns personer som Martin Luther (1483-1546), hans lärofader Augustinus (354-430), vissa kyrkofäder som Ireneus (d. ca 200) och Origines (d. ca 254). Möjligen platsar också några påvar där.

TEOLOGERNA har haft en exceptionell betydelse och format utvecklingen, ofta långt utanför den traditionella teologins sfär. Många ställningstaganden och värden som uppfattas som kristna eller västerländska har Augustinus formulerat eller åtminstone diskuterat. En annan TEOLOG är den person som förmodligen mer än någon annan sedan apostlarnas dagar har format Sverige: Luther. Hans inflytande finns där, antingen tydligt eller strax under ytan, nästan vad man än studerar. Nyligen publicerade professor Lars Trägårdh en lång artikel i tidningen *Forskning och Framsteg*, 8/2017, med rubriken ”Tacka Luther för välfärden”. Luthers ställningstaganden är ifrågasatta i Sverige men hans influenser kan ändå spåras nästan överallt i den svenska samhällsutvecklingen de senaste 500 åren. Trägårdh menar att den ”jämlika, solidariska men också kyliga svenska socialismen” är ett slags sekulariserad lutherdom. Han ger exempel på ett antal Luther-influenser – statens relation till civilsamhället, läskunnighet, synen på flyktingar – och hävdar:

Den svenska statskyrkliga traditionen står alltså i kontrast till kontinental-europeiska och amerikanska perspektiv på relationen stat-civilsamhälle. I jämförelse med dessa samhällskontrakt – där den kommunitära gemenskapen [grupp-gemenskapen] ofta värderas högre än den statliga – tycks det svensk-lutherska tänkandet öppna för den moderna, effektiva, byråkratiska staten på ett helt annat sätt än de andra trosrikningarna. (Trägårdh, s. 61)

Ett område där Luthers betydelse brukar underskattas gäller synen på hem och familj, äktenskap och sexualitet. En orsak till att hans influenser på detta område ofta är svåra att identifiera, är att stora delar av hans tänkande med tiden blivit allmängods. Många aspekter av det som vi uppfattar som den ”kristna inställningen” eller förståelsen av äktenskap och sexualitet är självklara idag men var okända eller förkastade under hans egen tid. Det han åstadkom var ett slags ”kopernikansk revolution” på äktenskapets och sexualitetens område.

Ty en liten gudsgåva är det sannerligen inte att komma över en from och rättrogen hustru – så varför skulle du då inte be honom om att lyckas? Ty den första förälskelsen och nyhetens behag betyder inte allt och varar inte så länge, om inte Gud ger sin välsignelse och lycka och hjälper till så att du orkar med åtminstone smärre obehag. Lär du dig inte detta först utan störtar dig huvudstupa in i äktenskapet som om du inte behövde Gud, då lär du troligen inte veta hut senare heller. Rimligtvis går det då så att du får helvete och skärseld i huset utan att djävulen behöver hjälpa till. (Luther, Kommentarer över Bergspredikan, s. 93)

Synen på äktenskap, sexuellt samliv och omgifte i fornkyrkan

Hur skulle det se ut att förbjuda och fördöma äktenskap, som dock hör till naturlig rätt? Som om man på samma sätt skulle förbjuda mat, dryck och sömn. Det vore fjärran! Ty det Gud har skapat och ordnat, det står inte i vår makt att anta eller förbjuda. Vi ska inte mästra Gud. (Luthers bordssamtal, A-S, s. 227)

En av de viktigaste gestalterna i kyrkans historia är Augustinus som föddes år 354 i en romersk familj i Nordafrika. Han studerade juridik, litteratur och retorik (talekonst). Efter studier i Kartago och Rom blev han professor i Milano där han blev influerad av biskopen och kyrkofadern Ambrosius som döpte honom påskdagen 387. Som kristen tänkare och som präst och ganska snart biskop i Hippo i Nordafrika brottades Augustinus med en rad filosofiska och kyrkliga problem. Hans författarskap och praktiska vägval kom att få oerhörd betydelse. Hans ställningstaganden kring frågor som treenigheten, synd och nåd, predestination och fri vilja, arvsynd och barndop, sakrament, relationen kyrka-stat och en rad andra frågor har satt outplånliga spår i den västerländska, latinska kristenheten.

Augustinus var en gigant i den utgående antiken och har som ingen annan präglat den medeltida utvecklingen på en rad områden. Samtidigt hade han i vissa sammanhang svårt att frigöra sig från sin tids tankevärld. De flesta kristna vid denna tid var påverkade av en asketism, som hade vissa av sina rötter i antika filosofier där man betonade människans andliga utrustning och ifrågasatte hennes fysiskt-kroppsliga sida. Därmed kom kyrkan att fjärma sig från sina judiskt-bibliska rötter men även från utvecklingen inom den samtida judendomen. Där var det en självklarhet för rabbiner att gifta sig och bilda familj (Brown 2008, s. 142 ff). Till saken hör att flera kyrkofäder inte hade växt upp i kristna hem utan blev kristna i vuxen ålder och kom att göra en exceptionellt snabb kyrklig karriär. Till skillnad från Timoteus (2 Tim 1:5) hade de alltså ingen gedigen kristen bakgrund med sig från sin uppväxt.

Cyprianus (biskop i Kartago, död som martyr 258) blev kristen ca 246 och vald till biskop två år senare. – Ambrosius (ca 339-397) var guvernör i Milano och troende men odöpt, när han år 374 valdes till stadens biskop; innan han tillträdde som biskop blev han döpt. – Augustinus föddes 354, döptes 387, blev prästvigd (under tvång!) 391, biträdande biskop (coadjutor) 395 i Hippo i Nordafrika och biskop 396.

I ett tidigt skede var inte bara många präster gifta, utan även många biskopar (jfr 1 Tim 3:2-5, Tit 1:6) och till och med påvar (Imberg 2004, s. 56). Från och med 200-talet blev det dock allt vanligare att ledande teologer var uttalade celibatärer, däribland Athanasius, d. 373, Hieronymus, d. 420, samt de ovan nämnda Cyprianus, Ambrosius och Augustinus. Detta gällde även teologer som själva kom från stora kristna familjer (Origenes var äldst av sju syskon; Basilius den store, d. ca 379, var äldst av tio syskon, varav tre blev helgonförklarade).

Kyrkans alltmer negativa syn på äktenskap och sexuellt samliv återspeglas tidigt i kyrkorättsliga beslut. Kyrkomötet i Nicea år 325, det första ekumeniska konciliet, fastslog att män som kastrerat sig själva inte kunde prästvigas (kanon 1; SPB 1:172). Mötet gick däremot inte lika långt som

regionala kyrkomöten tidigare gjort i sina krav på prästerligt celibat: Kyrkomötet i Elvira i Spanien, ca 310, beslöt allmänt att "föreskriva för biskopar, presbyterer, diakoner och andra klerker som har ett ämbete att de skall leva avhållsamt med sina hustrur och inte avla barn". Den som ändå fortsatte sitt sexuella samliv med hustrun skulle mista sitt ämbete (kanon 33, SPB 1:156). På motsvarande sätt beslöt man vid kyrkomötet i Neocaesarea i Kappadokien / Turkiet, 314-319 att fördöma kristna änkor och änklingar som gifte om sig:

Om en presbyter [präst] gifter sig skall han avsättas från ämbetet. [---] En presbyter skall inte delta i bröllopsmåltiden hos den som gifter sig för andra gången, ty om den som ingått ett andra äktenskap begär att få göra bot [för sitt nya äktenskap], hur är det då med presbytern som har godtagit äktenskapet genom att delta i bröllopsmåltiden? (Kanon 1 resp. 7; SPB 1:169)

Augustinus och medeltidens syn på äktenskap och sexualitet

(Brown om Augustinus' syn på äktenskap och sexualitet:) Varför valde Gud, trots allt, att skapa en kvinna för att leva tillsammans med Adam? 'Om det var gemenskap och goda samtal som Adam behövde,' svarar Augustinus, 'hade det varit en mycket bättre ordning att placera två män tillsammans, som vänner, inte en man och en kvinna.' Eva kunde föda Adams söner... (Brown 1967, s. 62, min övers.; jfr Chadwick, 89)

(Luther:) Den heliga Anden lovprisar kvinnan, till exempel Judit, Ester, Sara.... Utan kvinnor vore äktenskap omöjliga. Att ta en hustru är medicin mot otukt. En kvinna är en angenäm kamrat för livet. Kvinnor föder barn och fostrar dem och styr hushållet. Dessutom är de benägna [att] vara barmhärtiga, för de har blivit utsedda av Gud att föda barn, behaga män och visa medkänsla.¹ (Luthers bordssamtal, A-S, s. 222; Judit är huvudperson i en av Gamla Testamentets apokryfer)

När Augustinus växte upp, sågs äktenskap ofta som en sekunda livsväg. Den föredömliga kristna livsstilen var det asketiska livet och "fromma personer" levde i celibat. Denna livsstil kunde se ut på tre olika sätt: Antingen beslöt man att aldrig gifta sig eller så avstod man, efter en tids äktenskap, från allt sexuellt samliv för resten av livet. Om en gift person blev änka eller änkling var det självklart för många att inget nytt äktenskap borde eller ens fick ingås av den kvarlevande (jfr dock 1 Kor 7:2-5, Rom 7:3, 1 Kor 7:39, 1 Tim 5:14).

Augustinus betydelse ligger bland annat i att han på ett systematiskt sätt reflekterade kring den kristna synen på sexualitet och äktenskap. Själv hade han som 17-åring flyttat ihop med en konkubin ("sambo"), en relation som varade ca 15 år och resulterade i en son. (Under antiken erkändes sådana relationer av Västkyrkan; Brown 2008, s. 390.) Så småningom bröt han med sin sambo; hon levde därefter som "änka" medan han planerade att gifta sig ståndsmässigt med en ung kvinna. När giftermålet dröjde och han just då blev kristen valde han att leva i celibat och propagera denna livsstil, ett beslut som fick stora konsekvenser för Västkyrkan.

Ur ett nutida kristet perspektiv finns det goda skäl att ifrågasätta stora delar av Augustinus sexualsyn, samtidigt som man måste konstatera att han företrädde ett modererande inflytande. Många andra teologer gick mycket längre än han: Om en man var "fjättrad" till sin hustru genom att fortfarande ha ett aktivt sexliv med henne, kunde han svårligen bli döpt, enligt kyrkofadern Ambrosius. Kyrkofadern Hieronymus gick ännu längre: Enligt honom var ett första äktenskap en beklaglig men förlätlig kapitulation för "köttet", medan ett omgifte för en änka eller änkling bara

¹ Luther skriver överlag utifrån ett manligt perspektiv vilket var en självklarhet vid denna tid. Men utifrån hans principiella resonemang kan man vända på många av resonemangen. Därför påpekar Strohl att det inte bara var Adam som behövde Eva – på liknande sätt hade Eva behov av Adam: "Eve also needs Adam to be able to subject lust to love." (Strohl, s. 379, not 3.)

var ett steg från bordellen (Brown 2008, s. 350 f, 377). Likaså: enligt honom tvättade aposteln Petrus av sig "äktenskapets smuts" genom sitt martyrium (de Rosa, s. 450; jfr Brown 2008, s. 397).

Augustinus däremot försvarade äktenskapets ställning och uppmanade celibatärer att inte förakta sina gifta medkristna (Brown 2008, s. 397). Han hävdade, till skillnad från många tidigare bibelutläggare, att Adam och Eva torde ha haft ett sexuellt samliv i paradiset, före syndafallet. Inom äktenskapet är sexlivet en nödvändighet för att alstra barn, men det borde inte vara för upphetsande, och om de äkta makarna tidigt valde att avstå från sitt samliv, desto bättre. Moderna forskare konstaterar att han, influerad av Ambrosius, samtidigt drev "en giftig linje" (a toxic theme) som kom att prägla den medeltida etiken: att sexualakten i äktenskapet alltid kommer att vara behäftad med synd (cupidity; Chadwick, s. 114, Brown 2008, s. 353; Kittelson, s. 42). Detta ledde till att den romersk-katolska kyrkan under medeltiden såg sexuellt samliv som en "förlåtlig synd", venial sin, en tanke som man släppte först på 1900-talet (de Rosa, s. 446-464). När denna positionsförändring till sist inträffade kunde man börja driva tanken på naturlig familjeplanering, en metod som vänder upp-och-ner på Augustinus etik: Då koncentreras parets samlag till den infertila perioden och man avstår från sexuellt samliv under den tid som hustrun är fertil. För Augustinus hade ett sådant agerande varit en kapitulation för lusta, alltså en svår synd. Till saken hör att den medeltida kyrkan hade många åsikter om äktenskapligt samliv: det fick inte vara "för intensivt", det fick inte bedrivas i anslutning till kyrkliga helgdagar, inte när hustrun hade mens eller var gravid eller ammade (Brown 2008, 362). Exakt vad som sades i biktsituationer kan vi inte veta. Däremot vet vi att medeltida biktmanualer instruerade präster (som skulle vara celibatära!) att fråga sina biktbarn om de känt lust(a) under samlaget eller använt otillåtna samlagsställningar; tydligen var de flesta förbjudna ("[d]id you use any but the standard position?"; Kittelson, s. 42).

Det var i denna miljö som Luther växte upp och skolades in som munk. Han blev direkt en flitig bibelläsare och hans läsning av Bibeln, inte minst Gamla Testamentet, kom att förändra Västkyrkan för alltid: Först de protestantiska kyrkorna, på sikt även den romersk-katolska.

Luther – den store äktenskapsteologen

(Luthers bordssamtal:) Den högsta Guds nåd är det, när kärleken i äktenskapet blommar varaktigt. Den första kärleken är en glödande, en drucken kärlek, som vi blir bländade av och som för oss bort, såsom druckna. När man sovit av sig druckenheten, då förblir den äkta, äktenskapliga kärleken hos de fromma, men de gudlösa ångrar vad de gjort. (A-S, s. 228)

För att förstå Luthers betydelse, vilket oerhört få svenskar idag lyckas med, behöver man minnas ett par saker (jfr Kittelson, s. 13, 17): I de flesta stora bibliotek idag finns det fler böcker av och om Luther än om någon annan historisk person, bortsett från Jesus. För det andra: Luther är den första historiska person som det på allvar går att skildra i en biografi. Nästan ingen historisk person är så väl kartlagd som han: genom hans egna texter (Weimar-upplagan med hans samlade skrifter uppgår nu till ca 115 band!), genom hans motståndares skrifter och genom de bordssamtal som i cirka 20 år nedtecknades vid hans matbord. Detta skapar dock en förrädisk situation och många faller i fällan: Genom att vi känner till honom så väl bedöms han ofta med en modern måttstock medan hans samtida (inte minst hans kritiker) bedöms som renässanspersonligheter, i den mån vi alls kan diskutera dem. För att utvärdera Luthers insatser behöver han alltså primärt jämföras med sin samtid och sina föregångare.

Luthers tänkande vad gäller den kristna synen på hem och familj, äktenskap och sexualitet har en exceptionell bredd. I själva verket är han nog den ende teolog som kan jämföras med Paulus i detta sammanhang. Jag vill bara i korthet antyda några viktiga punkter:

1. Luther skrev själv ett antal skrifter där han behandlar äktenskap och celibat. Jane E. Strohl har i sin uppsats "Luther on Marriage, Sexuality and the Family" (Strohl, s. 370-382) analyserat de skrifter där han mer principiellt behandlat dessa frågor, från 1519 och framåt. Flera av texterna är stridsskrifter där han bland annat kritiserar läran om vigselakten som ett sakrament och den romerska kyrkans syn på celibat (inklusive det obligatoriska prästcelibatet), tar upp legitima skäl för skilsmässa och så vidare. Han angriper tidigt det obligatoriska prästcelibatet utifrån en enkel innantilläsning av Pauli brev:

Enligt Kristi och apostlarnas instiftelse skall var stad hava en präst eller biskop, såsom Paulus klart framhåller i Tit. 1:5. Och en sådan präst må icke tvingas att leva utan en äkta hustru, utan han må hava en, såsom Paulus skriver i 1 Tim. 3:2 och Tit. 1:6 f., där han säger: 'En biskop skall vara ostrafflig och en enda kvinnas man, vars barn äro lydiga och tuktiga' o. s. v. (Luther, Till den kristliga adeln av tysk nation..., s. 108 f)

2. Av större betydelse på sikt än dessa skrifter är Luthers faktiska utläggning av olika bibeltexter. Strohl lyfter bland annat fram hans utläggningar av 1 Kor 7 (1523) resp. Bergspredikan (1532), men även hans Genesiskommentar (Strohl, s. 374-376, 378-381). Ett välkänt luthercitrat handlar om frestelser och brott mot sjätte budet:

Dock får inte bågen spännas så hårt, att om någon frestas och känner lust och begär till en annan kvinna stiga upp inom sig, att han därför skulle vara fördömd. Ty, som jag ofta sagt, är det inte möjligt att leva i sitt kött och blod helt utan onda böjelser, något som gäller om alla Guds bud, inte bara detta sjätte. [---] Att djävulen inte skulle skjuta in onda tankar och ond lusta i hjärtat är bara inte möjligt att värja sig emot. Men du måste se till att hans pilar inte blir sittande kvar och biter sig fast utan genast rycks ut och kastas bort. Gör som en av de gamleurfäderna förr i tiden lärde ut: Jag kan inte hindra att en fågel flyger över mitt huvud; men jag kan förhindra att han bygger bo i mitt hår och hackar näsan av mig. (Luther, Kommentar över Bergspredikan, s. 87)

Särskilt viktiga torde Luthers berömda Genesisföreläsningar (kommentar till 1 Mos) vara. Enligt lutherforskaren Heiko Oberman är hans utläggning av 1 Mos 2:18 epokgörande. Det är uppenbart att Luther bröt med den medeltida sexualsynen där allt samliv i princip sågs som syndigt; att det inte helt ifrågasattes var för att det behövdes för att avla barn. Luther hade en helt annan inställning: Han bejakade i stället det sexuella samlivet som naturligt, gott och välsignat när det sattes in i sina av Gud givna ramar (äktenskap och trohet). Oberman skriver:

Det överraskande elementet – vilket fortfarande var mycket stötande på 1500-talet – var hans påstående att sexualdrifterna var en gudomlig kraft eller till och med Guds aktiva närvaro (vital presence). Luther fann skriftbelägget för sin tolkning i en vers i 1 Mos. Stället blev så viktigt för honom att han gjorde upprepade försök att översätta det till god tyska och till sist valde formuleringen: 'Es ist nicht gut, dass der Mensch allein sei. Ich will ihm ein Gehülffen, die um ihn sei, machen' (Gen. 2.18), vilket exakt motsvarar [den engelska översättningen] King James Version: '... It is not good that the man should be alone; I will make him an help meet for him.' Luthers utläggning av texten, influerad av hans tankar kring sexualitet och äktenskap, är verkligen epokgörande.

Detta är Guds Ord, genom vilket... den passionerade, naturliga dragningen till kvinnan är skapad och underhållen. Den får inte hindras genom löfte och lag. Ty det är Guds Ord och gärning.

Guds kraft är inte begränsad till äktenskapet – den är redan närvarande i sexualdriften. Äktenskapet är helt enkelt det rätta sättet att använda denna, den genuint andliga, gudomligt inrättade ordningen att leva ut sin sexualitet. (Oberman, s. 273 f; min övers. från eng.)²

² Det angivna bibelstället, 1 Mos 2:18, lyder i Carl XII:s övers. från 1703: "Och HERren Gud sade: Thet är icke godt, at menniskian är allena: Jagh wil giöra honom ena hielp, then sigh til honom hålla må."

3. Det som ledde Luther till denna revolutionerande tolkning av äktenskap och sexualitet var framför allt två viktiga fakta: Till att börja med var han anmärkningsvärt influerad av Gamla Testamentet. Självklart spelade Nya Testamentet en mycket stor roll för honom, inte minst Romarbrevet och Galaterbrevet, men det verkligen speciella med Luther som teolog var hans unika förståelse av GT. Vilken fornkyrklig eller medeltida teolog har rört sig lika obesvärat i Gamla Testamentet som Luther? Strohl har dessutom påpekat, att han var intresserad inte bara av patriarkerna utan även av deras fruar, matriarkerna, vilket även kom att beröra frågor som problem i äktenskapet och barnlöshet (Strohl, s. 378-381).

4. Ett annat viktigt faktum som fick konsekvenser på en rad områden är att Luther bröt med den traditionella distinktionen mellan själ och kropp / ande och materia. Detta hellenistiska tankeelement fick gradvis ett allt starkare genomslag i fornkyrkan och kom att prägla det medeltida tänkandet. Hans avvisande av denna distinktion märks till exempel i att han bejakade dogmen om Kristi närvaro i nattvardens element, realpresensen, samtidigt som han förkastade den romerska transsubstantiationsläran (beträffande detta se Daniel Johanssons småskrift Kristi dyra gåva). Det märks även i hans radikala syn på äktenskap och sexualitet där han bryter med ett kompakt fornkyrkligt och medeltida tänkesätt och i stället knyter an till Paulus och Gamla Testamentet (däribland matriarkerna!). Lyndal Roper, professor i historia i Oxford, har på ett överraskande sätt visat hur Luthers syn på realpresensen resp. äktenskapet faktiskt hänger samman. Hon ser en viktig förklaring till hans tänkande i att han på ett så obesvärat sätt kunde handskas med människans fysiska existens:

His position on the Eucharist was at one with his striking ease with physicality, a trait that modern biographies find it hard to come to terms with. A deeply anti-ascetic thinker, Luther constantly undermined and subverted the distinction between flesh and spirit, and this aspect of his thought is among his most compelling legacies. (Roper, s. xxxii-xxxiii, jfr s. 280 ff).

5. Även Luthers personliga agerande kom att bli av stor vikt. Hans val 1525, att som avhoppad munk gifta sig med en f.d. nunna, var en provokation för hans samtid och sågs med skepsis och kritik också av nära vänner, däribland Melanchthon. Idag har vi svårt att fatta vilket personligt risktagande denna vigsel var. Några andra präster hade visserligen gift sig före honom. Men enligt folktron skulle ett äktenskap mellan en präst och en nunna kunna leda till att barnen föddes som monster, med två huvuden eller så (Oberman, s. 278; Markwald s. 93). När sonen Johannes föddes, sund och välskapad, var det alltså inte bara till föräldrarnas lättnad och glädje utan även av betydelse för den fortsatta reformationsprocessen.

Jag skulle inte för Venedig och Frankrike tillsammans vilja lämna ifrån mig min Käthe, för det första därför att Gud har gett mig henne åt mig och mig åt henne. För det andra emedan jag ofta lägger märke till att andra kvinnor har fler fel än min Käthe – även om hon också har en del fel, så uppvägs de av hennes många stora dygder. För det tredje därför att hon bevarar tron på äktenskapet, som är trohet och ära. På samma sätt bör kvinnan tänka om sin man. (Luthers bordssamtal, A-S, s. 76)

6. Av stor betydelse blev Luthers eget familjeliv. Han och hustrun Katharina von Bora (Käthe) fick tillsammans sex barn, varav två döttrar dock dog tidigt, en redan under sitt första levnadsår. På en rad sätt framgår det att äktenskapet blev mycket lyckligt och en förebild både för kristna i allmänhet och för andra prästfamiljer. Paret Markvalds skildring av frieriet (det var snarare Käthe som valde Martin än tvärtom), hur deras resonemangsäktenskap snart gick över i genuin och äkta kärlek, liksom vilken oerhörd psykisk påfrestning de var utsatta för i samband med vigseln är upplysande och gripande (Markvald, s. 49 ff). Både andligt och kulturellt har protestantiska prästfamiljer spelat en oerhörd roll de senaste 450 åren, och återigen är Luthers insatser, i detta fall främst som föredöme, svåra att överskatta.

Om någon gått in i äktenskapet, har han det första året sällsamma tankar. När han sitter till bords, tänker han: Förr var du ensam, nu har du en annan i sällskap. När han vaknar i sin säng, ser han ett par hårflätor bredvid sig, som han förut inte såg. (Luthers bordssamtal, A-S, s. 73)

7. Det är anmärkningsvärt att Luthers betydelse för den allmänna kristna utvecklingen vad gäller synen på hem, äktenskap, familj och sexualitet så sällan lyfts fram. Vad gäller protestantiska kyrkor har ingen teolog tillnärmelsevis spelat en så stor roll som han. Den romersk-katolska kyrkan håller fortfarande fast vid sitt celibatstänkande: alla ordenspräster är celibatära liksom nästan alla sekulärpräster (med få och tydligt reglerade undantag). Dock är ett par beslut vid konciliet i Trient ödesdigra: Dels när man hävdar att livet i celibat är överlägset livet i äktenskap, dels när man fastslår att alla män som prästvigs ges celibatets nådegåva av Gud (kanon 10 resp. 9, 11 nov. 1563; jfr Denzinger, s. 595); den som ifrågasätter dessa dogmer läggs under förbannelse. Däremot har äktenskapssynen förändrats radikalt under det senaste seklet och på viktiga punkter har man brutit med den augustinska linjen (där sexuellt samliv sågs som ett nödvändigt ont, vilket man gärna skulle avstå från tidigt i äktenskapet). Särskilt tydligt blev detta 1930 genom påvens encyklika *Casti connubii*, en utveckling som dock sällan uppmärksammas (jfr de Rosa, s. 454-460). Modern romersk-katolsk äktenskapssyn, till exempel formulerad i Katolska kyrkans katekes ("Makarnas kärlek", s. 614-617) liknar på många sätt den syn på sexuallivet som Luther verbaliserade.

8. Vad är då det mest unika med Luthers insatser på detta område med hem och familj, äktenskap och sexualitet? Själv vill jag lyfta fram två aspekter: Luther är den store GT-exegeten, kanske den störste sedan Paulus. Som ett resultat av detta hamnar han ofta i radikala bibeltolkningar, som inte sällan har blivit självklara för eftervärlden. För det andra: Genom sin radikala bibelutläggning hamnar Luther ofta i helt okända vatten. Vad gäller hans syn på sexuallivets plats i äktenskapet har han inte en enda riktig föregångare i teologihistorien och han bryter själv med sin lärofader Augustinus i dessa frågor. (Dock menar Roper, s. 278, att Luthers nytänkande faktiskt bottenar i att han företräder en radikal Augustinustolkning!) Att Luther ofta ändå hamnar så rätt i sina slutsatser är anmärkningsvärt. Men, tyvärr – "otack är världens lön". På många områden får han ingen credit för sitt nytänkande, för efter en tid börjar många av hans tankar uppfattas som självklarheter och man inser inte hur betydelsefull just hans insats varit på detta område (jfr Imberg 2017, s. 10). Detta gäller även hans syn på hem och familj, äktenskap och sexualitet. Roper har till exempel noterat att Luther inte alls delade den instinktiva motvilja mot kvinnokroppen som kännetecknat så många munkar. Hon hänför detta till bland annat det faktum att han växte upp med ett antal småsstrar. Men ännu viktigare är säkerligen en annan av hennes reflexioner: När det gäller relationer mellan kvinnor och män, tenderade Luther alltid att vända sig till Gamla Testamentet (Roper, s. 271-272).

Med andra ord kan man delvis beskriva Luthers inflytande så här: Mycket av det som gick snett i fornkyrkan vad gäller synen på hem och familj, äktenskap och sexualitet hänger samman med att man gick från g till h: Man tappade bort stora delar bort Gamla testamentets äktenskapssyn, vilket ledde till en skev tolkning av Nya testamentets äktenskapstexter, och influerades i stället av hellenismen. Denna skevhet cementerades i den medeltida kyrkan. Så kom Luther med flera och försökte återföra kyrkan inte bara till dess nytestamentliga rötter (bland annat Paulus) utan även till dess gammaltestamentliga. På få områden har hans insatser varit så betydelsefulla, både på kort och lång sikt, som här.

När en man älskar sin hustru, så är hon det vackraste och älskligaste han vet. (Luthers bordssamtal, A-S, s. 230)

Detta gör att Luther är en av de första teologerna sedan apostlarnas dagar som kunde eller vågade uttrycka sig på följande sätt – och patriarkerna hade nog nickat instämmande:

Även om Herrens dag (domens dag) skulle komma just i det hus där en man och hans hustru låg med varandra, behöver de inte vara rädda eller skrämnda för den sakens skull. Och varför inte det?

Av denna anledning: även om Herren kommer i den timmen, så finner han dem i den uppgift och det tillstånd som Gud har placerat dem i och för vilket han har kallat dem. (Luthers bordssamtal, A-S, s. 231)

Använd litteratur

Göran Agrell & Peter Strömmer (A-S). Ordet vid bordet. Martin Luthers bordssamtal. Stockholm 2015

Bibeln [Biblia, Carl XII:s översättning, 1703]. Stockholm (Gidlunds förlag) 1978

Peter Brown. Augustine of Hippo. A Biography. London 1967

- The Body and Society. Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity. New York (1988) 2008

Henry Chadwick. Augustine. Oxford 1986

Heinrich Denzinger. Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen, 37. uppl. Freiburg im Breisgau 1991

Rune Imberg. Bibelläsaren som förändrade världen. Om Martin Luther som bibelteolog – bibelöversättare – bibelutgivare. Göteborg 2017

”Biskopssläkter i Svenska kyrkan”, i: Anders Jarlert (red.): Arkiv – fakultet – kyrka. Lund 2004

Daniel Johansson. Kristi dyra gåva. Martin Luther om nattvardens djupaste mening. Göteborg 2017

Katolska kyrkans katekes. Vejbystrand 1996

James Kittelson. Luther the Reformer. The Story of the Man and His Career. Minneapolis (1986) 1989

Martin Luther, Kommentar över Bergspredikan (övers. Gunnar Mimer). Uppsala 1990

- Luther's Works.1. Lectures on Genesis, Chapters 1-5 (ed. Jaroslav Pelikan). St. Louis 1958

- Stora katekesen (ingår i: Svenska kyrkans bekännelseskriter). Stockholm (1957) 1969

- Till den kristliga adeln av tysk nation om det kristliga ståndets förbättring... (övers. Gustav Norrman). Uppsala 1917

Rudolf K. Markwald – Marilyn Morris Markwald, Katharina von Bora. A Reformation Life. St. Louis 2002

Heiko Oberman, Luther – Man Between God and the Devil. London (1989) 1993

Lyndal Roper, Martin Luther. Renegade and Prophet. New York 2017

Peter de Rosa. Vicars of Christ. The Dark Side of the Papacy. London (1988) 1991

Jane E. Strohl. ”Luther on Marriage, Sexuality and the Family”, i: Robert Kolb, Irene Dingel, and L'ubomir Batka (red.) The Oxford Handbook of Martin Luther's Theology. Oxford 2014

Svenskt patristiskt bibliotek (SPB), band 1, (red. Per Beskow). Skellefteå 1998

Lars Trägårdh. ”Tacka Luther för välfärden”, i: Forskning och Framsteg 8/2017, s. 56-61

Allmänna faktauppgifter är tagna från [Oxford] Dictionary of the Christian Church, 3rd ed., Oxford 1997/2007